

הסיבה בארבע כוסות

עין: גמ' ורשב"ם קח,א (ואפילו עני שבישראל – שמע מינה)

ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שישב: איתמר מצה צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה יין איתמר משמיה דרב נחמן צריך הסיבה ואיתמר משמיה דרב נחמן אין צריך הסיבה ולא פליגי הא בתרתי כסי קמאי הא בתרתי כסי בתראי אמרי לה להאי גיסא ואמרי לה להאי גיסא אמרי לה להאי גיסא תרי כסי קמאי בעו הסיבה דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה מאי דהוה הוה ואמרי לה להאי גיסא אדרבה תרי כסי בתראי בעו הסיבה ההיא שעתא דקא הוה חירות תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה דאכתי עבדים היינו קאמר השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי אידי ואידי בעו הסיבה פרקדן לא שמיה הסיבה הסיבת ימין לא שמה הסיבה ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לוושט ויבא לידי סכנה אשה אצל בעלה לא בעיא הסיבה ואם אשה חשובה היא צריכה הסיבה בן אצל אביו בעי הסיבה איבעיא להו תלמיד אצל רבו מאי ת"ש (אמר) אביי כי הוינן בי מר זגין אבירכי דהדידי כי אתינן לבי רב יוסף אמר לן לא צריכתו מורא רבך כמורא שמים מיתבי עם הכל אדם מיסב ואפילו תלמיד אצל רבו כי תניא ההיא בשוליא דנגרי איבעיא להו שמש מאי תא שמע דאמר ריב"ל השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא מיסב אין לא מיסב לא שמע מינה בעי הסיבה שמע מינה

עד פסב. הסיבה על כל שמאל:

מנה כריכה הסיבה. כבני חורין שהוא זכר לגאולה:

מרור אין צריך הסיבה. שהוא זכר לעבדות:

דההיא שעתא משתעי בחירות. ובגאולה שהוא אומר הגדה השתא שמעינן מינה דלרבעה כוסות צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה: פרקדן. פניו כלפי למעלה ושוכב על אחוריו:

הסיבת ימין לאו שמה הסיבה. שהרי צימנו הוא צריך לאכול:

שמה יקדים. אפרקדן קאי שמתוך שזארו שוחה לאחוריו שפוי כובע הסוחס את פי הקנה נפתח ומתקפל למעלה וקנה פושט למעלה והמאכל נכנס לתוכו ונתנה כך פירש רבינו שלמה וקשיא לי אמאי לא סמכיה להאי ולא להסיבת ימין ורבותי פירשו שמה יקדים קנה לזקט דזקט הוי על (דך) ו(דך) ימין ונפתח הכובע שעל פי הקנה מאיליו כשהוא מטה כלפי ימין ואם יכנס בו המאכל הרי סכנה שאין אוכלין ומסקין נכנסין אלא דרך הוושט ולכך נראה צעני להסיבת ימין קאי מדסמכיה לדידה:

אשה אינה צריכה הסיבה. מפני אימת בעלה וכפופה לו ומפני צשאלות דרב אחאי לאו דרכיהו דנסי למיזגא: בן אכל אביו צריך הסיבה. ללא הוי כפוף כל כך:

כי מר. רבה:

הוה זגין אבירכי דהדי. כל אחד נשען על צרכי חבריו:

כי אתינן לבי רב יוסף. דרבה מלך מקמי דרב יוסף:

כמורא שמים. דכתיב (דברים ו) את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים (לעיל דף כב:) הנה מורא רבו למורא שמים:

בשוליא דנגרי. תלמידו של נגר שמלמדו אומנות:

שמש שאכל כזית מנה. לא גרסינן באחרונה:

תוס' שם ד"ה מאי, כולהו, פרקדן, בפני

מאי דהוה הוה. שכבר אמרו גאולה לפני הסעודה ואף על גב דמצה צריכה הסיבה ולא אמר מאי דהוה הוה שאני מצה שהיא עיקר סעודה יותר מיין ועוד ביין היסב כבר בשני כוסות הראשונים ועוד שכתובה בתורה זכר לחירות שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו ואע"ג דהוה לחם עוני יש לאוכלה דרך חירות ומה שצריך הסיבה במצה היינו כשמברכין על אכילת מצה ובאפיקומן:

כולהו נמי צריכי הסיבה. וכל ד' כוסות צריכים הסיבה בשעת שתיה וצ"ע אם שכח ולא היסב אם יחזור וישתה וכן אם בכוס שלישי לא היסב אם יכול לחזור ולשתות בהסיבה אף על גב דבין שלישי לרביעי לא ישתה:

פרקדן. פניו למעלה ולא כמפרש פניו למטה דאין דרך לאכול בענין זה וכן משמע בהמוכר את הספינה (ב"ב עד.) במתי מדבר דגנו אפרקיד ואזיל פרשא תותי כרעיה כדנקיט רומחא בידיה:

בפני רבו אין צריך הסיבה. נראה דאביו והוא רבו נמי אין צריך דלא גרע מרבו אחר מיהו סתם אב מלמד לבנו תורה כדאמרין בפ"ק דקידושין (דף לא.) שהבן ירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה ואפי' הכי קאמר בפני אביו צריך הסיבה:

רא"ש י, כ

רי"ף ור"ן שם (כג,א בדפי הרי"ף) ד"ה והשתא

רמב"ם חמץ ומצה ז,ו-ח

ו. בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר ואתנו הוציא משם וגו' ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה וזכרת כי עבד היית כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית:

ז. לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין אין פוחתין מהם ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה לא יפחתו לו מארבעה כוסות שיעור כל כוס מהן רביעית:

ח. אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שישב אשה אינה צריכה הסיבה ואם אשה חשובה היא צריכה הסיבה וכן אצל אביו והשמש בפני רבו צריכין הסיבה אבל תלמיד בפני רבו אינו מיסב אלא אם כן נתן לו רבו רשות והסיבת ימין אינה הסיבה וכן המיטב על ערפו או על פניו אין זו הסיבה ואימתי צריכין הסיבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך:

מהי ראית הרא"ש שהאוכל בלא הסיבה לא יצא?

מהי דעת הרמב"ם בזה?

איך הרמב"ם יסביר את הגמ' שהרא"ש הביא כראיה?

ר"ן מגילה ב, א ד"ה ולענין משנה למלך הלכות מגילה א, יא תשובה של רע"א (מובא באמצע דרוש וחיידוש לאחר המערכות) גמ' ורשב"ם קח, ב (שתאן בבת אחת)

א"ר יהודה אמר שמואל ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה שתאן חי יצא שתאן בבת אחת יצא השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא שתאן חי יצא אמר רבא ידי יין יצא ידי חירות לא יצא שתאן בבת אחת רב אמר ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא אמר רב נחמן בר יצחק והוא דאשתני רובא דכסא וכדי מזיגת כוס יפה. שיעורו רובען רביעית כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית לוג דחמרא ללא דכי על חד חלת מיא לאו חמרא הוא וקא סלקא דעתך דזין כולם קאמר שמואל ליהוי רובע רביעית יין;

שתאן חי. שלא מזגו במים:

בבת אחת. עיכה ארבעתן לתוך כוס אחד:

ידי יין ילא. ששתה ד' כוסות:

ידי חירות לא ילא. כלומר אין זו מלוא שלימה:

כדי רביעית. זין כולן קשיא לשמואל דאמר רובע רביעית דהיינו כוס יפה:

תוס' ק, א ד"ה ר' יוסי

רבי יוסי אומר אין מפיסקין. וגומר כל הסעודה ומברך ברכת המזון ואח"כ מקדש כדמוכח בברייתא דלקמן (דף קב). משמע דאין צריך לעשות סעודה לשם שבת דאי צריך מה לו להמתין יפסיק מיד וא"ת ואיך יעשו קידוש בלא סעודה הלא אין קידוש אלא במקום סעודה וי"ל דחשיב קידוש במקום סעודה כיון שמיד אחר הסעודה עושה קידוש ואותה סעודה עולה לו לסעודת שבת כדמוכח בתוספתא דקתני במילתיה דרבי יוסי ומזכיר של שבת בברכת המזון ומיהו קשה לר' יוסי איך יעשו ד' כוסות כיון שלא יקדשו אלא אחר ברכת המזון ולא יעשו סעודה אחרת וי"ל דיעשו ד' כוסות שלא כסדר הרגילין לעשות כוס ברכת המזון תחלה ואחריו כוס של קידוש וירקות ואחריו כוס שלישי למה נשתנה ואחריו מרור ועל כוס רביעי הלל:

שו"ת בית הלוי ח"ג, א, ט

גרי"ז על הרמב"ם חמץ ומצה ז, ז

לשון בעל ההגדה היא: "מעשה שהיו מסובין בבני ברק". האם ניתן להביא ראיה לאחד מן הצדדים ממאמר זה?

גמ' ברכות לז, ב היה עומד ומקריב וכו'

היה עומד ומקריב מנחות בירושלים אומר ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה נטלן לאכלן מברך המוציא לחם מן הארץ ותני עלה וכולן פותתן כזית... לקט מכולן כזית ואכלן אם חמץ הוא ענוש כרת ואם מצה הוא אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח

האם ניתן להביא ראיה לאחד מן הצדדים ממאמר זה?

מדרש רבה שמות פרשה כ

דבר אחר ויסב אלהים את העם מכאן אמרו רבותינו (פסחים צט:): אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב שכך עשה להם הקדוש ברוך הוא שנאמר ויסב אלהים:

**על פי דברי הרמב"ם האם הסיבה הוי קיום מצוה מדאורייתא או מדרבנן?
מה נראה לך בענין זה על פי המדרש?**

תוס' סוכה ג, א ד"ה דאמר לך

תימה היכי דייק מינה דעשה כב"ש לא עשה ולא כלום דראיה דמייתי בעשה כב"ה מיירי ועוד וכי צריך ראיה על זה היכא דהלכה כב"ה שאם עשה כב"ש לא עשה ולא כלום וצ"ל דאיצטרך התם לאיתויי היכא דב"ה מחמירים מדרבנן וב"ש מוקמי לה אדאורייתא ולא גזרינן אם עשה כדברי ב"ש לא יצא ידי חובתו אפי' דאורייתא כדאשכחן לב"ש היכא דיתבי אפיתחא דמטלתא דגזרי שמא ימשך אחר שולחנו וקאמרי לא קיימת מצות סוכה מימך דאפי' מדאורייתא לא קיים ומדבית שמאי נשמע לב"ה:

גמ' ראש השנה כח, א

שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא כפאו מאן אילימא כפאו שד והתניא עתים חלים עתים שוטה כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו אמר רב אשי שכפאוהו פרסיים

האם ניתן להביא ראיה לאחד מן הצדדים מגמ' זו?

שו"ע תעב, ז

כל מי שצריך הסיבה, אם אכל או שתה בלא הסיבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהסיבה. הגה: ויש לומר כי דבזמן הזה, לאין דרך להסב, כדאי הוא רב"ה לסמוך עליו שצדיעבד ילא בלא הסיבה (אגודה פרק ע"פ). ונראה לי אם לא שיהא כוס שלישי או רביעי בהסיבה, אין לחזור ולשתות בהסיבה ליש צו חשך שנקראה כמוסיף על הכוסות; אבל בשני כוסות ראשונות, יחזור וישתה בלא ברכה (מנהגים), וכן באכילת מלה. ולכתחלה יסב כל הסעודה. (מהרי"ב).

על פי הגרי"ז איך מבינים את הפסק של הרמ"א שמצד אחד פסק שיש לאכול את כל הסעודה בהסיבה ומצד שני פסק שאם אכל מצה ללא הסיבה יש לו לחזור ולאכול בהסיבה?

שו"ע ומשנה ברורה תעב, ב-ב

מחמירים להסב בכל הכוסות

הגמ' אומרת שרק שתיים מהכוסות צריכות הסיבה, אך הגמ' מסתפקת אלו מן השתיים צריכות הסיבה ואלו לא צריכות הסיבה, ויש צדדים לכאן ולכאן. מצד אחד בשתי כוסות הראשונות מדברים על חירות ובם ראוי להסב, אך לאחר שברכנו ברכת אשר גאלנו, כבר נגמר הסיפור על החירות, ומאי דהוה הוה. לעומת זאת יש לומר שדוקא בשתי האחרונות יש להסב, ששם אנחנו בני חורין, אך בשתי הכוסות הראשונות אנחנו עדיין מזכירים את ענין עבדים היינו, ואין להסב שם.

מסקנת הגמ' היא שכיון שיש כאן ספק יש להחמיר ולהסב בכל ארבע הכוסות. וכן פסקו הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, וכן הוא בשו"ע.

א.

קושית הר"ן

הר"ן הקשה כיון דקיימא לן ספיקא דרבנן לקולא, למה הגמ' אומרת שיש להחמיר ולהסב בכל הכוסות?

ומתרץ הר"ן שני תירוצים. תירוץ אחד (בשם פירושים אחרים), שכיון שאין כאן טירחא לכן מחמירים.

תירוץ שני, שאין כאן רק ענין של חומרא לרווחא דמילתא, אלא כאן צריכים להחמיר, שאם לא נחמיר מיעקרא מצות הסיבה לגמרי.

פירוש דבריו הוא שענין ספיקא דרבנן לקולא הוא דוקא כשיש צד של עשייה כראוי. כלומר, אומרים ספק דרבנן לקולא רק כשיש ספק אם האדם קיים את הדין דרבנן או לא קיים. אבל אם מחמת הספק לא נקיים את התקנה דרבנן בכלל, ואין כאן עשייה כלל, שבגלל הספק שיש בכל צד נפטור את עצמנו לגמרי, במקרה זה לא נאמר הכלל של ספיקא דרבנן לקולא.

הנפקא מינה בין תירוצי הר"ן

לכאורה יש נפקא מינה בין שני התירוצים של הר"ן, והוא בדיעבד, שלא הסב באף אחד מן הכוסות. לפי התירוץ הראשון, ספק דרבנן לקולא, ולכן בדיעבד אם לא הסב באף אחת מן הכוסות בכל זאת יצא ואינו צריך לשוב ולשתות. אך לפי התירוץ השני יש לחשוש לביטול התקנה לגמרי, ולכן יש להחמיר בדיעבד ולחזור ולשתות בהסיבה.

אולם בשו"ת בית הלוי כתב שאין ללמוד מהתירוץ השני של הר"ן שיש לחזור ולשתות בהסיבה אם שתה כל הכוסות בלי הסיבה. והטעם, שסברא זו שיש לחשוש לביטול התקנה היא רק כשחז"ל באים לקבוע את ההלכה, שאם הם יפסקו שאין צורך בהסיבה כלל, נמצא שהתקנה של הסיבה בטילה לגמרי. אבל אם אחד מישראל לא שתה את הכוסות בהסיבה, דבר זה לא יגרום לביטול התקנה לכלל ישראל, ולכן אין להחמיר עליו שישתה את הכוסות בהסיבה. כלומר, הדין של הר"ן נאמר רק במישור הכללי-ציבורי ולא במישור הפרטי. ולפי שני התירוצים, בדיעבד, אם שכח, אינו צריך לחזור ולשתות בהסיבה.

קושית המשנה למלך - הסתירה בין הר"ן במגילה והר"ן בפסחים

המשנה למלך הקשה על הר"ן מדבריו במקרא מגילה בי"ד וט"ו. עיר שספק מוקף ספק פרוז, יקרא בי"ד שהם הרוב. ואפילו אם נאמר שהעיר קבוע הוא וכל הקבוע כמחצה על מחצה דמי, מכל מקום יש להם לקרוא בי"ד, כיון שספק דרבנן לקולא. ואמנם לפי זה היה עלינו לפטור אותם לגמרי מחמת הספק, שהרי אם נרצה שיקראו בי"ד, אולי הם חייבים רק בט"ו, ואם נרצה שיקראו בט"ו, אולי הם חייבים רק בי"ד. אולם אם נפסוק כך נעקור מהם דין מקרא מגילה לגמרי. לכן יש להם לקרוא בי"ד ולא בט"ו שכבר יצאו ידי חובה בי"ד, וספק דרבנן לקולא. ואם נאמר שיקראו בט"ו ולא בי"ד, כיון שסוף סוף צריכים לקרוא באחד הימים תיקנו שיקראו ביום שמגיע ראשון, שזוהי ההזדמנות הראשונה שהם יכולים לקרוא ולקיים את המצוה.

והקשה המשנה למלך שבדומה למה שכתב הר"ן במגילה, לא היה לר"ן להקשות ולומר שנפטור מהסיבה בכל ד' כוסות, וכן לא היה לנו לפסוק כמסקנת הפוסקים שצריכים להסב בכל ד' כוסות, אלא היה עלינו לחייב הסיבה רק בשתי הכוסות הראשונות, שאלו ההזדמנות הראשונות לקיים את מצות הסיבה, ואחר כך הוי ספק דרבנן ולקולא.

תירוץ המשנה למלך

המשנה למלך תירץ שיש לחלק בין שני המקרים. שתיית ד' כוסות בהסיבה הוא תקנה על כל כלל ישראל, והספק שלנו לגבי איזה מהם לשתות בהסיבה הוא ספק על קיום המצוה עבור כל כלל ישראל. ואם נטעה ונפסוק ששתים הראשונות צריכות הסיבה והאמת היא אחרת, או להיפך, יוצא שכל כלל ישראל אינם מקיימים את המצוה כתיקונה. לכן חז"ל החמירו לגבי כל הכוסות. אך הספק של העיר הזאת הוא ספק מקומי, ואף אם יקראו בי"ד בכל זאת אולי יצאו ידי חובה (ועיין בשיעור על נושא זה בסוגיות של פורים שיתכן שלא יצאו), ואין כאן פגיעה בתקנה של כל שאר כלל ישראל, אלו שצריכים לקרוא בי"ד ואלו שצריכים לקרוא בט"ו. לכן תקנו שהעירות המסופקות קוראים בי"ד, היום שפגעו בו תחילה.

קושית ר' עקיבא איגר על המשנה למלך

אכן בתשובה של רע"א (מובא באמצע דרוש וחידוש לאחר המערכות) הקשה על הדברים, שאמנם לגבי מקרא מגילה הדברים מובנים שאם נאמר לקולא לכל צד אכן נבטל לגמרי מצות מקרא מגילה. אולם לגבי ארבע כוסות אין הדברים מובנים, שממה נפשך צריכים לשתות את שתי הכוסות האחרונות בהסיבה – שאם הדין הוא שצריכים להסב בשתי הכוסות האחרונות, פשוט שצריכים להסב בהן, ואפילו אם הדין הוא שצריכים להסב בשתי הכוסות הראשונות, יוצא שכשלא הסב בשתי הכוסות הראשונות לא יצא, ולכן עכשיו כשבא לשתות את שתי הכוסות האחרונות הם בעצם שתי הכוסות הראשונות, וממילא צריכים להסב בהם. וממילא אומר רע"א שמצד הכלל של ספיקא דרבנן לקולא, נאמר שצריך להסב בשתי הכוסות האחרונות. ואין לומר שבגלל זה יצטרך לשתות שתי כוסות נוספות - שהרי יש כלל של ספק דרבנן לקולא, ויתכן ששתה ד' כוסות כראוי. (וכן כתב דברים דומים בשו"ת בית הלוי ח"ג, א, ט).

כלומר, לפי רע"א בעצם יש לדון על מקרה זה בשלשה שלבים:
 (א) לפני ב' הכוסות הראשונות – ספיקא דרבנן להקל – ואין צריכים להסב
 (ב) לפני ב' הכוסות האחרונות – ממה נפשך צריכים להסב
 (ג) אחרי ב' הכוסות האחרונות – ספיקא דרבנן להקל – ואין צורך לשתות
 עוד ב' כוסות בהסיבה.

סיכום הדברים

משנה למלך ורע"א נחלקו בהחקירה אם יש דין ד' כוסות או ד' מצוות

מתוך דברי רע"א רואים שישנה מצוה של שתיית ארבע כוסות ולא שישנן ד' מצוות אשר כל אחת מהן צריכה להיאמר על הכוס, שהרי אם נאמר כצד האחרון, שיש ארבע מצוות, לא יתכן שההסיבה בברכת המזון והלל תתקן את אי קיום ההסיבה בקידוש והגדה.

לכן מובן לפי רע"א שיש צורך שלכל אחד מבני הבית יהיו ארבע כוסות ואין בעל הבית יכול להוציא את בני ביתו בארבע כוסות שלו.

אולם משנה למלך בשם הר"ן שמשוה בין מצות ד' כוסות ודין העיירות המסופקות, ניתן להסביר שהוא סובר שיש כאן ד' מצוות נפרדות, ולכן אי אפשר לתקן את חוסר ההסיבה בשתי הכוסות הראשונות במה שנסב בשתי הכוסות האחרונות.

ולפי זה, נוכל לומר שלפי המשנה למלך בשם הר"ן בעל הבית יכול להוציא את בני ביתו בדין ארבע כוסות, ואין צורך שיהיה כוס לכל אחד ואחד.

ב.

הסיבה - דאורייתא או דרבנן

מלשון הרמב"ם היה נראה לכאורה שיש קיום מצוה מדאורייתא של "וזכרת כי עבד היית". ולכן אם אכל מצה בליל פסח בלא הסיבה, לא יצא ידי חובת המצוה.

אולם הרמב"ם כלל בדין זה גם דין ארבע כוסות, שהיא ודאי מצוה מדרבנן, ולכן צריכים לומר שמן התורה המצוה היא בכללות לעשות פעולות כדי להראות שיצאנו לחירות, אך פרטי הפעולות וצורתן נקבעו על ידי חז"ל, כגון הסיבה וארבע כוסות. וכן מה שאמרו במדרש אינו אלא רמז ואסמכתא לדין דרבנן.

וכן נראה מהשאלות (עז) שכתב טעם הדין שתלמיד לפני רבו אינו מיסב, שדין כבוד הרב עדיפא שהוא דין דאורייתא, והסיבה הוא רק דין דרבנן. וכן כתב הפמ"ג (תעב, מש"ז סק"ד) שאם אין האב מוחל לבנו אסור לו להסב, שכיבוד אב דאורייתא והסיבה היא רק דרבנן.

אם הסיבה דרבנן איך היא מעכבת מצוה דאורייתא?

כפי שנראה אם אכל מצה בלא הסיבה יש דעות שאינו יוצא ידי חובה, וצריך לחזור ולאכול בהסיבה. ולכאורה יש לשאול אם ההסיבה היא מצוה דרבנן איך היא מעכבת קיום מצוה דאורייתא?

תוס' סוכה כותבים שאכן יתכן מצב כזה שחז"ל פסקו שיש להחמיר יותר מהדין דאורייתא, ואם עשה כמו הדין דאורייתא אפילו הדאורייתא לא קיים. וכן כתב הפמ"ג (תפה, א"א סק"א).

אולם הפמ"ג כתב במקום אחר (קפד א"א סק"ח) שמהט"ז משמע שכן יצא מדאורייתא.

באמרי בינה כתב שהדין תלוי אם אפשר לו לקיים או לא. אם אפשר לו לקיים את הדין דרבנן ולא קיים, אינו יוצא אפילו המצוה מדאורייתא, אבל אם אי אפשר לו לקיים את המצוה דרבנן אז יוצא המצוה מדאורייתא.

לכאורה ניתן להביא ראיה נגד הפוסקים שאינו יוצא אכילת מצה אם לא היסב מהגמ' ראש השנה ששם כתוב שאם כפוחו גויים לאכול מצה יצא. ולכאורה ודאי לא היסב לפני הגויים, ואפילו אם היסב, ודאי אין בזה דרך חירות. אמנם ניתן לתרץ שהאוכל מצה לפני הגויים וירא מפניהם אינו חייב כלל בהסיבה, וכמו שמצינו במקרים אחרים – אשה בפני בעלה, תלמיד בפני רבו, בן בפני אביו (אם אינו מוחל).

ג.

מצוה בפני עצמה או תנאי בקיום המצוה?

הגרי"ז כתב שראשונים נחלקו אם הסיבה היא מצוה בפני עצמה או חלק במצות מצה, ארבע כוסות וכו'. הוא הוכיח מלשון הרמב"ם (ז,ו) שההסיבה היא מצוה בפני עצמה שחייב אדם לראות את עצמו שהוא יצא לחירות, ודבר זה נלמד מפסוק "וזכרת כי עבד היית". גם ממה שהרמב"ם כותב שהמסב בשאר הסעודה הרי זה משובח יש לראות שאין ההסיבה חלק מהמצוות של הלילה אלא דרך חירות שאדם מראה לעצמו בלילה זה והוא מצוה בפני עצמה. לפי זה יוצא שאם אדם אכל כזית מצה או שתה ארבע כוסות בלא הסיבה, בכל זאת הוא יצא, מכיון שההסיבה הוי מצוה בפני עצמה אין היא מעכבת את המצוה האחרת של מצה וד' כוסות, אלא רק את המצוה של הסיבה לא קיים.

ברכת אברהם כתב שיש ראיה לזה ממה שהרמב"ם בפרק ו' כשכתב דיני אכילת מצה לא הזכיר כלום מדיני הסיבה, ורק בפרק ז' כשדיבר על צורת האכילה, ומכאן נראה שהיא מצוה בפני עצמה ולא שייך כלל למצות מצה. אולם הרא"ש כתב שאם אכל כזית מצה בלי הסיבה לא יצא. וכתב הגרי"ז שהטעם הוא שלפי הרא"ש הסיבה הוי חלק ממצות מצה, וההסיבה היא מכשרת את המצוה של מצה, ולכן אם לא היסב לא יצא ידי חובתו.

לכאורה ניתן להביא ראיה שמצות חירות בליל פסח היא מצוה בפני עצמה מהגמ' שתאן חי – ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא. ומכאן רואים שגם אם אין לו חירות אין היא מעכבת ובכל זאת קיים את המצוה. אולם נראה שיש לחלק בין החירות של הסיבה והחירות של יין מזוג.

לכאורה ניתן להביא ראיה שהסיבה היא מצוה בפני עצמה מזה שהחכמים וביניהם רבי אלעזר בן עזריה היו מסובין כל הלילה, והרי רבי אלעזר בן עזריה סובר שמצוות אכילת מצה היא רק עד חצות. ומכאן משמע שההסיבה היא מצוה בפני עצמה.

עוד יש להביא ראיה ממה שאמרו שאם היה עומד בעזרה ולקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא ענוש כרת, ואם מצה הוא אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. ולכאורה הרי אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, ואיך יקיים את המצוה ללא הסיבה?

אולם ניתן לומר כמו שתירצנו לעיל שבמקום שאין להסב מחמת סיבה אחרת אין כלל מצות הסיבה, וכאן במקדש כיון שאין ישיבה במקדש אין דין הסיבה כלל, ולכן יוצא אף בעמידה.

תוס' ד"ה מאי דהוה הוה הקשו למה בד' כוסות אומרים את הסברה של מאי דהוה הוה ובמצה שנאכל לאחר גאל ישראל אינו אומרים את הסברה הזו והיא ודאי נאכלת בהסיבה. תוס' מתרצים שלשה תירוצים:

(א) שאני מצה שהיא עיקר סעודה יותר מיין
 (ב) ביין היסב כבר בשני כוסות הראשונים
 (ג) מצה בעיקרה באה לגלות על החירות, שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו

וכתב ברכת אברהם שכל דברי התוס' צריכים ביאור.

(א) בתירוץ ראשון מה זה משנה אם עיקר הסעודה הוא מצה יותר מיין, הרי אין זה הטעם של הגמ' אלא בגלל מאי דהוה הוה? וכן בתירוץ שני למה התוס' כותבים שביין כבר קיים את דין הסיבה, הרי אין זה הטעם שכתוב בגמ' אלא מאי דהוה הוה?
 (ב) למה צריכים שלשה תירוצים כאן, הרי לכאורה התירוץ השלישי הוא התירוץ הפשוט והעיקרי, שזה מה שמובא בתורה?
 (ג)

ותירץ בברכת אברהם על פי דברי הגרי"ז שהתירוץ הראשון שבתוס' הוא כמו הרמב"ם ולכן כתבו התוס' שהמצה היא עיקר הסעודה. ומכאן נראה שלפי התוס' אין הסיבה חלק ממצות מצה, אלא שכיון שתפקיד הסיבה הוא להראות חירות, ועיקר מצוה זו ניכרת בעיקר הסעודה. וכן חייבו חז"ל להראות חירות ולהסב גם בד' כוסות שגם הם בעצמם באו להראות חירות.

וכן בתירוץ השני הענין של הסיבה הוא להראות חירות ולא חלק מהמצוה, וכמו שבמצה תיקנו החיוב רק בעיקר הסעודה, כמו כן גם ביין לא תקנו אלא בחלק מן הכוסות ולא בכלם, ולכן קבעו בחלק שעסוק ביציאת מצרים, ואחר כך כבר אינו צריך, משום מאי דהוה הוה. אולם בתירוץ השלישי נראה שהוא כמו הרא"ש שאין זה דין בסעודה כלל, אלא שהוא חלק ממצות מצה, וכיון שהוא חלק ממצות מצה, בגלל שעיקר הענין של מצה הוא החירות ממצרים, אין לערב כאן הדין של מאי דהוה הוה.

עוד כתב ברכת אברהם שסיום התוס' שכתב שדין הסיבה הוא רק בזמן אכילת מצה ואפיקומן הוא רק לפי התירוץ השלישי שהוא כיוון הרא"ש, שהרי לפי התירוץ הראשון והשני יש לומר שכיון שכבר אכל בעיקר הסעודה או כבר קיים את ענין הסיבה, אין לחיבו במיוחד באפיקומן יותר משאר הסעודה.

הסיבה בכל הסעודה

לכאורה יש סתירה בדברי הרמ"א, אם הסיבה היא מצוה בפני עצמה או לא. מצד אחד הרמ"א פסק כמו הרמב"ם שלכתחילה יש לאכול את כל הסעודה בהסיבה, ומכאן משמע שסובר שההסיבה היא מצוה בפני עצמה. אולם מצד שני פסק כמו הרא"ש שהאוכל מצה בלא הסיבה יש לו לחזור ולאכול בהסיבה.

ובספר הסדר הערוך כתב לתרץ בצורה שונה קצת מהגרי"ז, שלהרמב"ם יש שני חיובים של הסיבה (א) החיוב הכללי להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (ב) חיוב הסיבה שהוא תנאי בקיום המצוות של הלילה.

על פי זה תירץ את דברי הרמ"א שפסק שיש חיוב בהסיבה בזמן הסעודה (הוא קיום של החלק הראשון) וגם פסק שאם אכל ללא הסיבה צריך לחזור ולאכול בהסיבה (שייך לחלק השני). וכן הסביר למה הרמב"ם חילק את ההלכה הזו לשנים, ולכאורה היה לו לאחד מה שכתב בהלכה ז ומה שכתב בהלכה ח.

שכח ולא הסב – חילוק בין מצה וד' כוסות

אמנם ממה שכתב מועדים וזמנים (עמוד קלו) יש לתרץ בכיוון אחר. הרב שטרנבוך רצה לומר שיש לחלק בין אכל מצה בלא הסיבה ושתה ד' כוסות ללא הסיבה. הרי באכילת מצה בליל פסח הוא מקיים מצוה נפרדת בכל אכילה. ואם כן פשוט הוא שאם אכל ללא הסיבה שיש לו לשוב ולאכול בהסיבה שהרי בזה עדיין יקיים את המצוה, ואין לומר שכבר קיים את המצוה ומה יתקן בזה. אולם

לגבי ד' כוסות אין לומר כן, שאם אין הסיבה חלק מהמצוה אלא ענין בפני עצמו, מה יתקן בזה שישוב וישתה עם הסיבה, הרי כבר יצא ידי ארבע כוסות. והביא ראיה לזה ממה שתוס' הסתפקו לגבי ד' כוסות ולא הסתפקו לגבי מצה, שלגבי מצה ודאי יש לו לחזור ולאכול בהסיבה. וכך נראה להסביר בפשטות את דברי הרמ"א.

איך מסיבים למעשה?

הגרי"ד י"ד העיר שהסיבה היא דוקא אם נשען על משהו, אבל אם נתלה באויר כמנהג כמה אנשים, לא קיים מצות הסיבה כלל. והעצה היעוצה בזה היא לסובב את גב הכסא ולהישען על גב הכיסא כלפי שמאל.